

Apponyi Sándor Hungarica-gyűjteménye és katalógusa

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Bibliográfiai Szekciója a nemzeti könyvtár nagy donátora, *Apponyi Sándor* születésének 150. évfordulója alkalmából tudományos emlékülést szervezett, valamint Apponyi-emlékkiállítást nyitott meg. Az emlékülést *Poprády Géza*, az OSZK mb. főigazgatója nyitotta meg, előadást tartott *Köpeczi Béla*, *Soltész Zoltánné*, *Cennerné Wilhelmb Gizella*, *Zichy Mihály*, *Zalai Gaál István*, *Szabó Géza*, *Lenner Jenő*, *Szerb Judit* és *W. Salgó Ágnes*. Az alábbiakban *Soltész Zoltánné*nek, az OSZK ny. osztályvezetőjének, az emlékülés elnökének előadását közöljük. A további nyolc előadás az Apponyi-gyűjtemény könyv- és metszetállományának forrásértékét, még publikálatlan köteteit, a család diplomáciai tevékenységét, a lengyeli birtokon feltárt leleteket, a szekszárdi múzeum megalapítását, *Apponyi Sándor* Lengyel községhez fűződő kapcsolatait és a nemzeti könyvtárban folyó hungarica-feltárás munkálatait ismertette.

Ugyanilyen sokoldalúan nyújt áttekintést Apponyi Sándor életművéről az 1994. április 21-ig megtekinthető emlékkiállítás (nyitva hétfőn 13–18 óráig, keddtől szombatig 10–18 óráig, vasárnap zárva).

Apponyi Sándorban a nemzeti könyvtár Széchényi Ferenc tervének legkövetkezetesebb folytatóját és az Országos Széchényi Könyvtár egyik legjelentősebb gyarapítóját tiszteli. Széchényi Ferencnek a magyarországi szerzők és nyomdák alkotásait sikerült egy intézményben, addig sehol fel nem található teljességben egyesítenie. Ennek a könyvtárnak lett szerves kiegészítése Apponyi Sándor Hungarica-gyűjteménye, a magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok mindmáig legteljesebb együttese.

Apponyi egyik utolsó és méltó követője volt azoknak a magyar könyvgyűjtőknek, könyvtáralapítóknak, akik a 18. század végétől kezdve gyarapították az ország szellemi értékeit és művelődési lehetőségeit. Az általuk közcélra bocsátott gyűjteményekből fejlődött ki a mai pécsi, egri, gyulafehérvári, marosvásárhelyi könyvtár, valamint a Teleki József által alapított Akadémiai Könyvtár. Mindezek a gyűjtemények azonban elsősorban a nemzetközi tudományosságot képviselő, egyetemes gyűjtőkörű intézmények. Apponyi Sándor Hungarica-könyvtára viszont a magyar múlt sokoldalú megismerésének, a nemzeti tudományosságnak, a hungarológiának egyik fontos forrása.

Apponyi a magyar arisztokrácia olyan nagy múltú családjából származott, amelynek számos tagjára joggal lehetett büszke a kései utód. Az egyik, Apponyi Péter Hunyadi János mellett a törökök elleni harcokban tüntette ki magát. Egy későbbi Péter a szigetvári hős Zrínyi Miklósról írt dicsőítő epigrammát, amely 1587-ben, a hős tiszteletére kiadott gyűjteményes kötetben, Wittenbergben jelent meg (App. H. 1875).

1624-ben került a közönség elé Apponyi Balázs költői műve, a Dávid-zsoltárok latin versformákba szerkesztett kiadása (Bécs, App. H. 2014). Katalógusában több ízben is megemlékezett Apponyi a nagyműveltségű apai dédapáról, Antal Györgyről, aki évtizedeken keresztül alakította ki híres bécsi könyvtárát. A tehetséges és ambiciózus ifjú Apponyi Sándor szellemi formálódásához értékes ösztönzéseket nyújtott a diplomata édesapa, Rudolf is, akinek Naplóját a kor jelentős forrásműveként tartja számon a szakirodalom.

Apai ágon Apponyi összes közvetlen felmenői diplomataként külföldön éltek és Veronától Oroszorszáig terjedtek rokoni kapcsolataik. Nemzeti öntudatukat, hagyományukat azonban híven őrizték. 1829-ben, az akkori párizsi nagykövet, Apponyi Antal farsangi fogadóestélyén díszmagyarban magyar táncot mutattak be, két Apponyi Rudolf – közülük az egyik az édesapa – részvételével. A család nemzeti öntudatának sokkal lényegesebb megnyilvánulásaként említhető Apponyi Antal pozsonyi nyilvános könyvtáralapítási kísérlete. Ő ugyanis igen tetemes összegért – 70 000 forintért – azért váltotta meg testvéreitől a bécsi családi könyvtárát, hogy azzal Pozsonyban a művelődési lehetőségeket gyarapítsa. Két évtizedig működött a Bécsből átszállított könyvtár Pozsonyban, a „Litteris is patria augendis” feliratú épületben. Nem Apponyi Antalon múlt, hogy nem sikerült a gyűjteményt – szándéka szerint – közkönyvtárrá alakítania.

Számos családi tradíció és gyermekkori élmény alapján érlelődött Apponyi Sándorban az ősök tisztelete, valamint a kulturális küldetés tudat, a tudományos közérdek szolgálatának vállalása. Az ősei iránti tiszteletről két tudományos munkája tanúskodik. Apponyi Antalné, Nogarola Teréz emlékének ajánlva adta közre 1886-ban Ábel Jenő közreműködésével a veronai Nogarola család három 14-15. századi tagjának (Isotának, Angelának és Zeneverának) irodalmi munkásságát; húsz év múlva pedig az Apponyi család 1241–1526 közötti okleveleit. Hogy milyen bőkezű mecénásként vállalta a tudományos közérdek szolgálatát, azt már az 1880-as években a lengyeli birtokán végeztetett ásatások egyértelműen tanúsítják. Az így nyert leletegyüttes ugyanis jelentős mértékben hozzájárult a szekszárdi múzeum megalapításához.

Életművének legnagyobb visszhangot kiváltó, legjelentősebb eredménye mégis Hungarica-könyvtára és katalógusa. A sors két szempontból is kegyes volt hozzá: egyrészt származása és hatalmas vagyona minden lehetőséget biztosított könyvgyűjtő- és tudományos munkásságához; másrészt hosszú élet adatott neki: 1844-ben született és 81 éves korában, 1925-ben halt meg.

Gyermek- és ifjúkorát az osztrák követ, majd nagykövet apa szolgálati helyein, Párizsban és Londonban töltötte. Később maga is kezdő diplomataként működött ugyaneközben a városokban. Érdeklődési köre már igen korán feltűnően eltért a hasonló társadalmi rangú fiatalok nagyúri passzióitól. Nem egészen 14 évesen a költő és hadvezér Zrínyi Miklós angol nyelvű életrajzát vásárolta meg (London, 1664. App. H. 2082). Nem sokkal később egy sötét londoni antikváriumban ismert fel egy hungarica-ősnymotatványt: Laskai Osvát ferences szerzetes latin nyelvű prédikációit (Hagenau, 1498. App. H. 35). Húsz éves koráig egy sor további értékes Hungarica-nymotatványt szerzett meg.

Korai Hungarica-felfedezései, vásárlásai alapján érthetően felfigyeltek rá az előkelő társaság híres bibliofil tagjai. A kiváló Thomas Wattsnek, a British Museum Hungarica-gyűjteménye kialakítójának érdeklődését is felkeltette a könyvtárból rendszeresen könyveket kölcsönző, még gimnáziumi tanulmányait folytató ifjú gróf.

Constantinopolban Gróf P...
írta levele M...
Galapdiból Fe. 1497. 10. 8. Brno

Edeo nenia hata legyen a francos mind
elkötésed ma ferencsien, francos meggyezés
dig 13. évi van annak meg, a fordalmának a fran
nak hata je egyfajta volna, hogy ha a köpönyök
vannak a hata hata venni de venni hata hata hata
fordít és a mi edo nenia venni a hata hata hata
garni, hata hata hata hata hata hata hata hata
mider venni hata hata hata hata hata hata hata

Részlet Mikes Kelemen autográf leveléből

Mindezek a kapcsolatok hozzájárultak a fiatal Hungarica-gyűjtő könyvészeti ismereteinek fejlesztéséhez.

Apponyi szinte még gyermekként tapasztalta, hogy Párizsban és Londonban elsősorban olyan külföldi Hungarica-nyomatványok szerezhetők meg, amelyekből aránylag kevés szerepel Széchényi Ferenc könyvtárának katalógusában, tehát az ország legnagyobb Hungarica-gyűjteményében. Bizonyára a hosszú külföldi tartózkodás is közrejátszott tehát abban, hogy Apponyi Sándor legintenzívebben a külföldön kiadott Magyarországra vonatkozó vagy magyar szerzőktől származó, illetve azoknak ajánlott, idegen nyelvű nyomatványokat gyűjtötte a könyvnyomtatás kezdetétől a 18. század közepéig. Apja halála (1876) után, 32 évesen lemondott a diplomáciai pályáról és hazaköltözött, hogy minden idejét könyvgyűjtő és tudományos munkájára fordíthassa. Kiváló külföldi kapcsolatai révén lengyeli kastélyában alakította ki a hazai tudományos és bibliofil körökben egyre jobban csodált Hungarica-könyvtárát.

Ez a gyűjtemény szinte csak teljes és szép példányokat és számtalan ritkaságot foglal magában. Több, mint 100 ősnymotványa közül 26 ma is egyetlen példány az országban. Ezek egyike Georgius de Hungaria Arithmetica, a matematikáról könyvet író első magyar munkája s egyben a Németalföldön kinyomtatott első számtankönyv 1499-ből Schoonhoven (App. H. 1561). Ugyancsak unikum Magyarországon Callimachus lengyel kancellár, valódi nevén Filippo Buonaccorsi Attilájának 1489. körüli, velencei kiadása (App. H. 48). E mű megjelenésekor nagy visszhangot váltott ki, mert a tendenciózus Attila-portréban a kortársak azonnal Mátyás királyra ismertek. A Mátyás-életmű értékelését illetően ellenpéldaként említhető egy másik hazai unikum, a Mediciek költőjének, Angelo Polizianónak bresciai Opera-kiadása (1499. App. H. 38). Ennek 9. könyvében ugyanis Mátyás hadi tetteinek és mecénási tevékenységének dicsőítése olvasható. Aeneas Sylvio neves humanista tudós, a későbbi II. Pius pápa műveit kiemelten gyűjtötte Apponyi. A II. Mohamedhez írt levele például négy kiadásban is megvan a gyűjteményben, s közülük a két legkorábbi – 1470 körüli kölni

ősnymtatvány egyetlen példány az országban. (App. H. 1563, 1564). Ugyancsak teljességre törekvően igyekezett megszerezni Apponyi a 16. századi nemzetközi hírv magyar polihisztor, Zsámboki János műveit. Két kiadásban is megvan a gyűjteményben Morus Tamásnak a Towerben írt, különös magyar vonatkozású munkája (App. H. 1760, 1839). Ebben ugyanis a szerző a törökök miatt rettegő két magyar párbeszédével kívánta bátorítani a vallásüldözéstől félt angol katolikusokat.

Nemcsak a magyar, hanem az osztrák és a török történetírók számára is értékes ritkaságokat foglal magában a mintegy 800 korai újság együttese. Ez ugyanis 1474-től (App. H. 3), ha nem is mindig hitelesen, de sokoldalúan tájékoztat a török veszélyről és a magyarországi eseményekről.

Szinte minden magyar vonatkozású történeti, földrajzi mű, krónika, útleírás szerepel a gyűjteményben, legalább egy kiadásban. Sokoldalú bepillantást nyújt e művek együttese abba, hogy a külföldi krónikások, tudósok az ország mely uralkodóját, eseményét említették meg és milyen megvilágításban egyetemes történeti munkáikban. A diplomáciai tárgyalások, békekötések, haditudósítások egykorú kiadásai a politika- és hadtörténet kutatói számára tárnak fel értékes adalékokat. Számos mű vagy annak előszava tájékoztat a magyar írók, tudósok külföldi kapcsolatairól, a különböző politikai és vallási eszmék magyar terjesztőiről, nemegyszer áldozatairól. A számtalan útleírás pedig az ország gazdasági és kulturális helyzetének idegen szemmel való értékeléséről nyújt sokoldalú áttekintést.

Apponyi Párizsban, francia nyelven kezdte meg könyvei sokoldalú feldolgozását. Dézsi Lajos utal arra, hogy első ilyen jellegű kísérletei 16 éves korában készültek. Később német nyelven folytatta könyvei bibliográfiai leírását és a szöveget magyarra fordította. Az első két kötet így magyar és német nyelven 1900-ban, illetve 1902-ben jelent meg 125-125 példányban. Könyvárusi forgalomba nem kerültek e példányok. Apponyi ajándékozta őket hazai és külföldi intézményeknek, tudósoknak, barátoknak. A 3. és 4. kötet már csak német nyelvű kiadásban, 300-300 példányban jelent meg Dézsi Lajos gondozásában, Apponyi halála után, 1925-ben, illetve 1927-ben.

Az 1703 lap terjedelmű 4 kötet 2509 nyomtatvány ismertetését nyújtja, számos bibliográfiai adat precíz meghatározásával. Imponáló bizonyítéka e katalógus annak, hogy a magyar bibliofilek fejedelmeként tisztelt Apponyi nemcsak rendkívül igényes gyűjtő, hanem széles körű nyelvi és szakismeretekkel rendelkező tudós volt. Mégpedig olyan tudós, aki a bibliográfiai leírás nem látványos, de sok kutatást és aprólékos munkát igénylő feladatait is szinte szerzetesi alázatossággal végezte. Számtalan esetben korrigálta a hazai és külföldi bibliográfusok szerző- és nyomdameghatározásait. Utalt arra, hogy miben térnek el ugyanazon mű egymást követő kiadásai (App. H. 819), s hogy milyen, mennyire hiteles az adott tudósítás (App. H. 758, 850). Gyakran ismertette a szerzőre, illetve a szövegben említett személyekre vonatkozó újabb irodalom megállapításait, nemegyszer azt is, hogy az illusztráció hol szerepelt korábban, s milyen előképekre vezethető vissza. Számtalan önálló tanulmánynak is beillő értekezés olvasható a kötetekben, amelyekben Apponyi a műben tárgyalt eseményekre és személyekre vonatkozó észrevételeit fejtette ki.

Végül – és ez a katalógus legfőbb érdeme – a művek végigolvasása után Apponyi részletesen ismertette a magyar vonatkozású szövegrészleteket, gyakran szó szerint idézve a fontosabb mondatokat. Ily módon bekerültek leírásaiba a művekben említett fontosabb földrajzi- és személynevek, majd beillesztette azokat kötetei személy- és

helységnevmutatóiba. A modern tudományos kutatás analitikus módszerével összeállított katalógus ezért egyedülálló mindmáig a maga nemében és ezért nemcsak magyar művelődéstörténeti kézikönyv, hanem értékes forrásmű a nemzetközi történeti kutatás számára is.

Apponyi Sándor halála előtt hét hónappal keltezett ajándékozási okirattal (1924. szeptember 15.) teljes könyvtárát a nemzeti könyvtárra hagyományozta. Ez az együttes öt külön kezelt gyűjteményében mintegy 15 000 dokumentumot foglalt magában. Pukánszky Kádár Jolán, a hagyaték akkori gondozója állapította meg, hogy Széchényi Ferenc és Apponyi Sándor gyűjteménye között számszerűleg nincs lényeges különbség.

A Hungarica-gyűjteményről Apponyi már jóval korábban elhatározta, hogy azt az ország számára fogja felajánlani. Mint neves elődei – Eszterházy Károly, Batthyányi Ignác, majd a két Széchényi és a két Teleki gróf – ő is tudatában volt annak, hogy a nagy vagyon és a származás nemessége nemcsak előjogokat jelent, hanem morális példaadásra, a közösség kulturális felemelkedését elősegítő, áldozatos mecénási tevékenységre is kötelez.

Mint Széchényi Ferenc és fia, István, ő is a Nyugat legfejlettebb szellemi központjaiban győződhetett meg arról, hogy milyen elmaradottság tapasztalható e téren Magyarországon. Azért áldozta hazatérése után közel ötven évét Hungarica-gyűjteménye fejlesztésére, mert azzal az ország szellemi értékeit kívánta gyarapítani. Katalógusában két alkalommal is utalt erre. Georgius de Hungaria Arithmetica-jával kapcsolatban írta le először – talán az 1900-as évek elején –, hogy örül annak, hogy ez a második ismert példány az országban marad. Majd Andronicus Tranquillusnak a lengyel arisztokráciához intézett figyelmeztetése leírásában (App. H. 1867) ismétlődik az „örülök, hogy Magyarországon fog maradni” megjegyzés, mégpedig 1915. augusztus 11-éről datálva. Az az Apponyi Sándor, aki 1892-ben maga válogatta ki a dédapai eredetű családi könyvtárból az eladásra, külföldi aukcióra küldendő köteteket, jól tudta, hogy könyvei csak akkor maradnak majd végleg az országban, ha azokat közcélra ajánlja fel. Ezt a szándékát azonban csak ilyen burkolt formában tudatta, mert éppen úgy távol állt tőle nemes szándékának idő előtti kinyilvánítása, mint hazafias érzelmeinek szavakkal történő kifejezése. Katalógusában szinte egyszer sem fordul elő a haza vagy a nemzet szó, csak a Land és az Ungarn meghatározás. De egész élete és életműve a szülőföldhöz való kötődésről tanúskodik. A Hungarica-gyűjtésre vagyona jelentős részét áldozta, katalógusa összeállításán pedig élete végéig fáradhatatlanul dolgozott.

Hungarica-gyűjteménye 1925 óta a nemzeti könyvtár egyik legértékesebb különgyűjteménye. Katalógusa pedig világszerte ismert, rendszeresen idézett történeti-művelődéstörténeti kézikönyv. Már eddig is alapul szolgált számos hazai és külföldi intézmény Hungarica-állományának publikálásához; így legutóbb Németh S. Katalin wolfenbütteli Hungarica-katalógusához.

Apponyi Sándor e két művével egyszerre szolgálta az ország érdekeit a határokon kívül és belül. Katalógusa felhívta a külföld figyelmét egy kevéssé ismert országra, mert idegen nyelvű művek alapján tárta fel a magyarság múltját, történeti szerepét és a Kárpát-medencében zajló események visszhangját. Páratlan értékű Hungarica-gyűjteményével pedig az ország szellemi értékeit és művelődési lehetőségeit gyarapította, mint a szülőföldhöz való kötődést tettekkel bizonyító patrióta.

Soltész Zoltánné